

“Ik geloof dus wel degelijk dat het lezen van literatuur andere mensen van ons maakt. Alleen zijn de precieze effecten van wat je leest veel minder voorspelbaar en stuurbaar dan rechters of filosofen soms graag geloven.” (10)

De wisselwerking tussen lezer, het werk en de esthetische en ethische waarde van dit werk dragen hier allemaal toe bij en verschaffen de lezer nieuwe inzichten. Lezers kunnen dus op verschillende manier verschillende soorten “kennis” uit literatuur halen. *Wat de lezer leert* spreekt op die manier een ruim publiek aan en biedt een mooi overzicht van de filosofische denktraditie over literatuur. Zoals Verheyen bepleit, zet ook dit stukje literatuur de lezer aan tot denken.

Wat leert de lezer? De lezer leert denken.

Lina VEKEMAN (Gent)

***

DENKEN MET PROUST

Dorine Vergote, *Het raadsel van het geluk. Filosoferen met Marcel Proust*, Borgerhout, Letterwerk, 2022, 71 p., ISBN 978 94 6407 526 7, €14,99.

Marcel Proust is een schrijver die filosofen al decennia lang weet te fascineren en te inspireren. Walter Benjamin, Theodor W. Adorno, Maurice Merleau-Ponty, Paul Ricoeur, Gilles Deleuze en vele anderen lieten zich door Prousts *À la recherche du temps perdu* op sleeptouw nemen en gebruikten het om hun filosofische ideeën te illustreren of ontwikkelen. Met haar in de Questa-reeks van uitgeverij Letterwerk verschenen essay *Het raadsel van het geluk* bouwt Dorine Vergote in de eerste plaats verder op de ideeën die Gilles Deleuze uit het werk van Proust destilleerde. Deleuze, zo legt ze uit bij aanvang van haar essay, ontleedde Prousts meesterwerk vanuit het woord ‘signe’ of teken, een woord dat Proust zelf in zijn roman regelmatig gebruikt. Het ontraadselen van het teken, dat is waar het Proust volgens Deleuze en Vergote om te doen is.

Om te begrijpen wat het belang is van het ontraadselen van het teken bij Proust, gaat Vergote eerst kort in op het fenomeen waarvoor Proust vandaag nog steeds het bekendst is: de onvrijwillige herinnering. In *À la recherche du temps perdu* roepen zintuiglijke gewaarwordingen regelmatig herinneringen op, vaak herinneringen waarvan de persoon die ze beleeft niet eens meer wist dat hij ze had. Het bekendste voorbeeld hiervan is ongetwijfeld de smaak van de in thee

gedoopte madeleine die de herinneringen van de ik-verteller aan zijn jeugd in Combray plots doet ontwaken. Waar het bij die herinneringen om draait, stelt Vergote, is niet de herinnering op zich, maar het resoneren tussen twee momenten die ver uit elkaar liggen in de tijd. Het is dit resoneren dat de gelukservaring oproept waar de titel van Vergotes essay naar verwijst. De herkende gewaarwording stort immers opnieuw alle rijkdom van die uren uit het verleden over de verteller heen en gaat resoneren in het heden. Om greep te krijgen op deze ervaring probeert Proust vervolgens dat wat hij gevoeld had ‘*te denken*, dat wil zeggen het uit de schaduw te halen, het om te zetten in een spiritueel equivalent.’ (13)

À la recherche du temps perdu moet volgens Vergote dan ook niet begrepen worden als een zoektocht naar herinneringen, maar naar waarheid. Deze waarheid toont zich net zoals de onvrijwillige herinnering als iets wat de verteller overvalt zonder dat hij eropuit is. Waarheid wordt hier dan ook niet begrepen als ‘iets wat vooraf bestaat of iets wat ontdekt moet worden. De waarheid is niet wat we vinden omdat we zoeken, met name daar waar iets te vinden is.’ (p.25). De waarheid moet dan ook niet begrepen worden als een oplossing voor bepaalde vragen of problemen. Deleuze, geeft Vergote aan, ziet in Proust iemand die een beeld schept van het denken dat tegenovergesteld is aan dat van de filosofie. Denken gaat bij Proust met dwang gepaard: er is steeds iets dat je dwingt te denken.

Datgene wat je dwingt te denken is nu precies het ‘teken’ dat in Prousts werk zo vaak vermeld wordt en dat volgens Deleuze datgene is waar Prousts werk om draait. De ik-verteller van de roman leert via de tekens en die tekens zijn verbonden met de realiteit van het leven. Het denken is bij Proust daarom niet abstract, maar een proces dat gestuurd wordt door concrete tekens die om interpretatie vragen en zo tot denken aanzetten. De klokkentoren die een bepaalde herinnering oproept, is volgens Proust dan ook een teken omdat hij meer is dan een stoffelijk ding:

“Het is een teken dat werkt als een hiëroglief waarachter iets heel anders schuilgaat. Het teken is niet eenvoudig te ontraadselen, maar alleen de ontcijfering ervan biedt uitzicht op de waarheid. Je moet het ontcijferen door te proberen wat je gevoeld hebt te denken, aldus Proust. Je moet het teken uit de schaduw halen en het omzetten in een spiritueel equivalent.” (38)

Om dit allemaal wat concreter te maken, verwijst Vergote vervolgens naar vier types tekens die Deleuze in het werk van Proust onderscheidt. Het eerste type zijn de mondaine tekens. In de mondaine wereld worden allerhande tekens uitgezonden die een heel leerproces met zich meebrengen: zo betekent de vriendelijkheid van de aristocraat allesbehalve dat hij degene waartegenover hij zichzelf vriendelijk opstelt als diens gelijke beschouwt. Wie deze vriendelijkheid verkeerd begrijpt kan dan ook een grove fout begaan en daardoor in ongenade vallen zonder precies te begrijpen waarom. Maar hoewel het mondaine teken aanzet tot interpreteren en leren, is het teken leeg en betekenisloos. Wel bieden de

mondaine tekens een rituele perfectie en formalisme dat nergens anders te vinden is en zijn ze daarom, als een soort van eerste stap in het omgaan met de tekens die ons omringen, toch van belang voor het leerproces.

Het tweede type tekens dat Deleuze onderscheidt, zijn de tekens van de liefde. Zodra wij de tekens van de geliefde interpreteren, schrijft Vergote, ‘kan het niet anders dan dat deze leugenachtig blijken, want zelfs als ze zich tot ons richten, drukken zij andere werelden uit die ons uitsluiten en waarvan de geliefde niet wil dat wij deze zouden kennen.’ (45) De geliefde stuurt namelijk tekens van exclusieve aandacht naar mij, maar die tekens kunnen niet geïnterpreteerd worden zonder uit te komen bij het schrikbeeld van een voorkeur die ook naar een ander zou kunnen uitgaan. Maar de geheime wereld die achter de tekens van de liefde schuilgaat, kan ook heel andere vormen aannemen, namelijk die van de homoseksualiteit, die bij verschillende personages in Prousts verhaal de waarheid is, hoewel die verborgen wordt onder de uiterlijke verschijningsvorm van de heteroseksuele liefde.

De onvrijwillige herinnering hoort dan weer thuis bij het derde type tekens dat Deleuze onderscheidt: dat van de impressies of de zintuiglijke sensaties.

“De intense vreugde die deze tekens ons geven, dit onmiddellijke effect, dwingt ons te zoeken naar een oorsprong, maar de zintuiglijke tekens spannen een valstrik en nodigen ons uit om in het object zelf (de madeleine, de straatstenen) de betekenis te zoeken. De oorzaak van die uitzonderlijke vreugde kan echter niet liggen in het object zelf, maar moet wel het teken zijn van een heel ander object dat we moeten zien te ontcijferen.” (57)

Als laatste type tekens onderscheidt Deleuze nog de tekens van de kunst. Deze tekens onderscheiden zich van de tekens die voortkomen uit zintuiglijke sensaties doordat de tekens van de kunst niet materieel zijn. Wat de kunstenaar ontsluit is de ‘essentie’: ‘het kwalitatieve verschil dat aanwezig is in de wijze waarop de wereld zich aan ieder van ons voordoet.’ (63) Door de kunst kunnen we ervaren dat wat een ander van het universum ziet anders is dan wat we zelf zien. Elk individu heeft zijn eigen unieke gezichtspunt op de werkelijkheid en enkel de kunst biedt voor Proust de mogelijkheid tot communicatie en intersubjectiviteit.

Net als Proust zelf slaat Vergote bij haar uiteenzetting regelmatig zijwegen in waarbij ze anekdotes over Proust vermeldt of op bepaalde aspecten van zijn roman ingaat. Die zijsprongen maken *Het raadsel van het geluk* tot een rijk essay, al maken ze het de lezer niet altijd gemakkelijk de argumentatieve lijn te blijven volgen. Het grote gewicht dat Deleuze krijgt in Vergotes uiteenzetting, maakt ook dat Vergote zelf soms nog wat te veel achter Deleuze verscholen blijft en dat het voor de lezer niet altijd makkelijk is uit te maken waar de stem van Vergote zich van die van Deleuze onderscheidt. Dat neemt niet weg dat een liefhebber van Prousts werk die nog niet vertrouwd is met Deleuzes lezing, via Vergotes essay een mooie introductie krijgt in de inzichten van Deleuze en op die manier ook tot een rijkere (her)lezing van Proust kan komen. En Vergotes essay biedt een filosoof

uiteraard meteen ook de uitdaging te gaan nadenken over de vraag of Prousts waarheid werkelijk een andere is dan die van de filosoof.

Leen VERHEYEN (Borgerhout)

***

HET EVANGELIE VAN DE LIEFDE

Augustinus, *Geef mij te drinken. Verhandelingen 1-23 over het Johannesevangelie*. Eindhoven, Damon, 2010, 478 p., ISBN 9789055739745, €49.90

Augustinus, *Brood om van de leven. Verhandelingen 24-54 over het Johannesevangelie*. Eindhoven, Damon, 2017, 487 p., ISBN 9789463401012, €49.90

Augustinus, *De laatste visvangst. Verhandelingen 55-124 over het Johannesevangelie*. Eindhoven, Damon, 2021, 499 p., ISBN 9789463403078, €39.90

In 1989 richtten de Nederlandse Augustijnen het Augustijns Instituut (augustijnsinstituut.nl) op met de bedoeling de spiritualiteit van deze kerkvader prominent voor het voetlicht te brengen. Eén activiteit bestaat erin om zijn verzameld werk in vertaling bij Damon uit te geven in een speciale, prestigieuze reeks. Reeds meer dan 30 titels verschenen intussen.

Er verschenen veel preken en verhandelingen van Augustinus over teksten uit het Oude en vooral het Nieuwe Testament. Zo werden de preken over het Johannesevangelie uitgebracht onder de titel ‘*De weg komt naar u toe*’. Hier zijn de verhandelingen over teksten uit het evangelie van de liefde aan de orde, honderdvierentwintig in totaal. Door dat aantal te vergelijken met de andere preken en verhandelingen mogen we gerust besluiten dat Johannes het favoriete evangelie is van Augustinus.

De verhandelingen zijn waarschijnlijk zo goed als allemaal als preek gebruikt. Toch toont zich een belangrijk verschil. De verhandelingen zijn meer dan dubbel zo lang dan de preken. Ze behandelen de perikopen ook niet als geheel, zoals de preken, maar volgen eerder een vers-voor-vers exegese.

Deze werkwijze typeert Augustinus’ exegese. Het lijkt meer op wat tegenwoordig *close reading* heet dan op de totaalinterpretatie van een heel evangelie of een welbepaalde parabel. Soms blijft hij uitvoerig stilstaan bij wat voor sommigen een onbelangrijk detail kan heten. Blijkt er dan meestal toch wel degelijk een afpaalbare en theologisch relevante betekenis achter te zitten. Ook